

Ivana Peškan, Vesna Pascuttini–Juraga

Neka srednjovjekovna naselja i župe južnog varaždinskog podbrežja

UDK: 904 : 911.37(497.5 Varaždin) “653”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 7. 2009.

Prihvaćeno: 4. 7. 2009.

Ivana Peškan

Ministarstvo kulture

Uprava za zaštitu kulturne baštine

Konzervatorski odjel u Varaždinu

HR, 42 000 Varaždin

Gundulićeva 2

ivana.peskan@min-kulture.hr

| 425

Vesna Pascuttini–Juraga

Ministarstvo kulture

Uprava za zaštitu kulturne baštine

Konzervatorski odjel u Varaždinu

HR, 42 000 Varaždin

Gundulićeva 2

vesna.pascuttini-juraga@min-kulture.hr

POVIJEST GRADA VARAŽDINA DO GODINE 1300.

Plodna nizina uz rijeku Dravu još u davnoj prošlosti omogućavala je naseljavanje u ovim krajevima. Tako na području današnjega grada Varaždina postoji nekoliko arheoloških nalaza iz eneolitika, neolitika, nađen je skupni nalaz antičkog novca – 35 komada (Aurelian), kameni sarkofag iz 2. stoljeća; na području Motičnjaka nedaleko od Varaždina pronađen je antički grob s prilozima iz 4. stoljeća, a posebno je značajan lokalitet Brezje, smješten 3 kilometra jugoistočno od Varaždina, u blizini rijeke Plitvice, s nalazima od eneolitika pa sve do ranoga srednjeg vijeka. Na području Franjevačkog trga u Varaždinu pronađeni su ostaci drvene arhitekture te keramika, oruđe, oružje i staklo iz razdoblja srednjega vijeka. Na području Staroga grada, ispred ulaza u renesansnu kulu, pronađeno je željezno koplje karolinškoga horizonta, iz razdoblja 9. stoljeća.¹

O značenju grada Varaždina u razdoblju ranoga srednjeg vijeka svjedoči ponajprije listina hrvatsko–ugarskog kralja Bele III. iz godine 1181., kojom on Zagrebačkom kaptolu dodjeljuje posjed Varaždinske Toplice, gdje se prvi put spominje grad Varaždin, te potom i činjenica da je upravo Varaždin kao prvi od gradova na ovom području stekao status slobodnoga kraljevskog grada 1209. godine,² što mu ga je dodijelio hrvatsko–ugarski kralj Andrija II.

Stari grad u Varaždinu, kao jezgra oko koje se razvilo naselje, nalazi se na nadmorskoj visini od 173 metra, u središnjem dijelu dravske nizine, oko 3 kilometra južno od Drave. Na mjestu današnjeg dvorca nalazila se tvrđava, *castrum comitis*, prvo sjelo plemenskih župana, a zatim od kralja imenovanih feudala.³ Vrlo je vjerojatno da je u 12. stoljeću varaždinski *castrum* bio kamena romanička utvrda, što se može pretpostaviti na temelju arheoloških istraživanja.⁴

Do sada se već nagađalo da je na području Varaždina postojalo naselje i u ranijim razdobljima, s obzirom na smještaj uz blizinu plovne rijeke Drave, kao i činjenicu da je prijelaz Drave bio najlakši upravo na području Varaždina, te da je ondje bilo sjecište starih putova, za koje se zna da su postojali još u rimsko doba, a vjerojatno i prije. Postojale su

pretpostavke da je na području Varaždina, gdje su se križale prometnice, morala biti u doba Rima barem neka stanica za promjenu konja ili stražarska kula, no to nije dokazano.⁵ Upravo na raskrižju tih drevnih prometnica, jugoistočno od današnjeg dvorca, razvija se kao naselje grad Varaždin.

Sredinom 12. stoljeća Varaždin je bio crkveno i feudalno središte i sjedište župana. Građansko naselje razvija se tijekom 12. stoljeća uz današnju župnu crkvu sv. Nikole. Za nju se zna da je bila sagrađena od kamena u romaničkom stilu, kao što to dokazuju arhitektonski elementi pronađeni u temeljima crkve,⁶ te romanički elementi pronađeni pri obnovi (1968.–1970. god.) koju je obavio Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.⁷ Župa se u Varaždinu prvi put spominje godine 1334., i to kao *ecclesia s. Venceslai* (crkva sv. Vjenceslava). Još uvijek nije potvrđeno odnosi li se to na današnju župnu crkvu sv. Nikole, koja se spominje u popisu župa iz godine 1501. kao *ecclesia sancti Nicolai in Warosd*, ili neku drugu crkvu. Postoji podatak iz 18. stoljeća prema kojem tadašnji župnik Antun Moković godine 1756. moli za pomoć pri obnovi župne crkve sv. Nikole, koja je stara već 584 godine, što bi značilo da je bila izgrađena još godine 1172. Početkom 13. stoljeća susrećemo i prvi spomen o *ecclesia sancti Ioanis*; može se pretpostaviti da se radi o crkvi Ivanovaca, koja se nalazila na mjestu današnje franjevačke crkve. Ivanovci već prije polovice 13. stoljeća nestaju iz Varaždina, a poslije tatarskih provala franjevci preuzimaju njihov posjed i samostan.⁸

No naše zanimanje u ovom radu nije usmjereno na Varaždin, već na niz naselja smještenih na obroncima Varaždinsko–Topličkog gorja, nastalih na važnim strateškim pozicijama, s kojih se pružao pogled na prostranu varaždinsku dolinu uz rijeku Dravu te s kojih su se mogli kontrolirati putovi koji su iz pravca Ptuja vodili prema Zagrebu, prema Varaždinskim Toplicama te prema Ludbregu, što su kroz ovo područje prolazili još od vremena antike, a možda i ranije (karta I).

Kroz to područje prolazila je rimska cesta od Ptuja (Poetovio) preko Petrijanca (Aqua Viva),⁹ zatim kroz sam današnji Varaždin, i to smjerom Optujske i

1 Registar arheoloških nalaza 1997, str. 134–136.

2 Poslije Varaždina taj status stječu Vukovar, Virovitica, Grič (Zagreb), Samobor, Križevci....

3 Lentić–Kugli 1977, str. 70.

4 Istraživanja i snimanja obavio je Đ. Mitrović iz Jugoslavenskog instituta za zaštitu spomenika kulture.

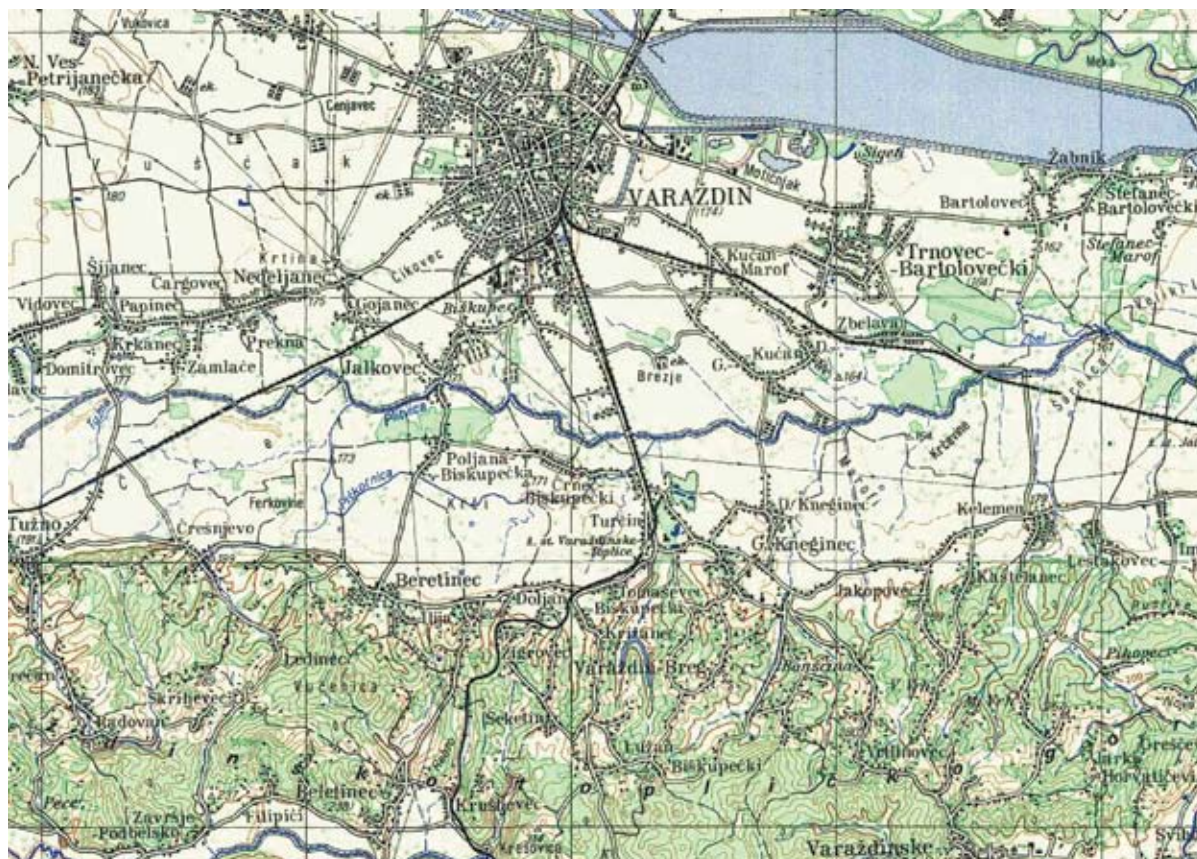
5 Ilijanić 1999, str. 2.

6 Lentić–Kugli 1977, str. 70.

7 Lentić–Kugli 2001, str. 228.

8 Ilijanić 1999, str. 119–120.

9 Istraživanja na području današnjeg Petrijanca pokazala su da se ispod naselja nalaze slojevi i ostaci antičke postaje. Šimek 2002, str. 16.

Karta I

Trenkove ulice, i dalje prema Ludbregu (Iovia) i prema Osijeku (Mursa), a odvojak te ceste vodio je kroz podbrežje prema Varaždinskim Toplicama (Aqueae Iasae). U najranijim srednjovjekovnim izvorima te se ceste spominju kao *via antiqa*, *via exeercitualis*, *via militum*. Spomenimo da se naziv *via militum* očuvao u Varaždinu do danas; starije stanovništvo naziva Ulicu braće Radića *Milička ulica*, a stariji je naziv bio i *Milički konec* (karta antičkih putova – prema M. Šimek).¹⁰

Za pretpostaviti je da je zbog izloženosti puta po ravnici, odnosno zbog veće sigurnosti putovanja, uspostavljen put koji je prolazio uz rubno podbrežje Varaždinsko–Topličkog gorja. Upravo uz taj put nastajala su tada brojna naselja, nakon napuštanja starih nizinskih naselja (npr. u Blizni, Brezju), zbog sve veće opasnosti, koja na novim pozicijama na brežuljcima postoje sve do današnjih vremena. To su redom današnja naselja Kelemen, Jakopovec, Knežinec, Sveti Ilija.

KELEMEN

Kelemen je naselje koje se nalazi desetak kilometara jugoistočno od Varaždina (karta II). Ovo je prvo naselje u ovom nizu, premda se karakterom ne uklapa u ostala, koja su sva smještena na sličnoj poziciji prvog brežuljka iznad doline, na zaklonjenome mjestu, a opet s velikom mogućnošću nadzora. Kelemen se također nalazi na manjoj uzvisini, no nije zaklonjen brdima, upravo suprotno, kelemenska crkva je vizualni akcent vidljiv sa svih strana.

Središte naselja smješteno je upravo na prometnici koja vodi uz podbrežje iz smjera Ludbrega prema Ivancu (ostala opisana naselja uvučena su s glavne ceste prema brdima). Kelemen se nalazi uz potok te uz raskrižje, gdje se odvaja cesta koja vodi na sjever, na prijelaz preko Plitvice pa zakreće na zapad prema Varaždinu.

Danas se preko potoka prelazi novim mostom koji je izgrađen neposredno uz, još očuvani, stari kameni most. Stari most (sl. 1) građen je od klesanaca lokalnog vapnenca, jednim lukom premošćuje vodotok, a na samom mostu nalazi se kapelica – poklonac, novijeg datuma, nastala vjerojatno na mjestu starog pučkog likovnog izraza, no ambijentalno vrlo dobro uklopljena.

¹⁰ Zahvaljujemo gospođi Marini Šimek na ljubaznoj pomoći i dopuštenju da koristimo njezinu kartu, objavljenu u knjizi navedenoj u prethodnoj bilješci.

Karta II

O samome mostu nismo našli nikakvih povijesnih podataka, a njegovo sadašnje stanje je takvo da zahtijeva hitnu obnovu, premda se po njemu ne prometuje, jer predstavlja važan povijesni spomenik tog kraja.¹¹

U bližoj okolici naselja poznati su arheološki ostaci iz razdoblja antike. Uz samu Plitvicu, sjeverno od Kelemena, nalazi se kasnoantička *villa rustica* (3.–4. st), a nađena srednjovjekovna keramika na tome mjestu dokazuje da se ondje živjelo i nakon antike. U blizini su otkriveni ostaci dviju antičkih cesta te rimski most preko Plitvice, čiji su ostaci uništeni regulacijom rijeke.¹²

Uz nalaze antičkih objekata u susjednom Kaštelancu¹³ upotpunjuju se dokazi gustoće naseljenosti ovoga kraja već u razdoblju antike.

Naselje Kelemen zgusnuto je oko kapele sv. Klementa te se širi prema mostu i potoku na istok, uz glavnu prometnicu, a još jedan dio naselja formira se uz glavni put koji vodi prema jugu, gdje se nalazi mjesno groblje.¹⁴ Taj put se nastavlja prema brdima te kroz vinograde vodi prema Varaždinskim Toplicama.

Kapela sv. Klementa smještena je na dominantnoj poziciji u naselju (sl. 2) na maloj uzvisini, oblikovanoj u formi trokuta. Put vodi uokolo uzvisine te je kapela flankirana gustom izgradnjom.

U popisu župa iz godine 1334. spominje se župa sv. Klementa, pod arhiđakonomatom Komarnica, ali

11 Uočljiva je oskudnost u povijesnim podacima o starim kamenim mostovima u Varaždinskoj županiji, gotovo se ništa ne zna o mostu u Jalkovcu (osim što se spominje u Andrijinoj povelji iz godine 1209.), a o kamenim mostovima u Kelemenu i Vrbanovcu (nekoliko kilometara prema istoku od Kelemena), nemamo za sada nikakve povijesne podatke

12 Registar arheoloških nalaza 1997, str. 132.

13 Registar arheoloških nalaza 1997, str. 112.

14 Cesta prema groblju – Vinogradska ulica ambijentalno je veoma zanimljiva jer je očuvan velik broj tradicijskih građevina koje zajedno formiraju cjelinu.

Sl. 1 Kelemen, stari most, autor: Ivana Peškan

Sl. 2 Kelemen, vizura, autor: Ivana Peškan

Sl. 3 Kelemen, kapela sv. Klementa, autor: Ivana Peškan

kao župa koja pripada varaždinskom arhiđakonatu (*item ecclesia sancti Clementis in archidiaconatu varazdiensi*).¹⁵ Godine 1501. kao ime naselja u kojem se nalazi crkva navodi se Zvinuša (*ecclesie sancti Clementis in Zwynusa*).¹⁶ Kao župna crkva spominje se još u popisu iz godine 1513., a prema najstarijoj kanonskoj vizitaciji iz godine 1659., već je bila područna kapela suhodolske župe.¹⁷

Crkva sv. Klementa pravilno je orijentirana

15 Buturac 1984, str. 74.

16 Buturac 1984, str. 74.

17 Današnji Jalžabet.

Sl. 4 Kelemen, kapela sv. Klementa, autor: Ivana Peškan

Sl. 5 Kelemen, kapela sv. Klementa, autor: Ivana Peškan

građevina, pravokutnog tlocrta (tlocrtna dispozicija je u obliku Saalkirche), s masivnim tornjem ispred zapadnog pročelja i sakristijom prizidanom na južnoj strani (sl. 3). Dok je svetišni dio izvana potpuno utopljen u zidnu masu širinom i visinom, u unutrašnjosti je odvojen od broda trijumfalnim lukom i nižim svodom, što je barokna intervencija. Masivni zidovi crkve (oko 120 cm), rastvoreni su na južnom pročelju ulaznim vratima iznad kojih se nalazi ostatak romaničkog prozora, iznutra zazidanog, ali izvana je vidljiv njegov kameni okvir, proširen u donjoj zoni (sl. 4). Na južnom pročelju nalazi se još jedan, barokni prozor. Prostrana sakristija zauzima ostatak tog

Sl. 6 Kelemen, oslik u potkrovlju, autor: Ivana Peškan

pročelja. Sakristija je kvadratnog tlocrta, s ulazom na zapadnoj strani. Na južnom zidu ima veliki kvadratni prozor, a iznad njega mali, izduženi otvor profiliran kao gotički prozori na istočnom zidu. Na istočnom zidu nalaze se dva vrlo uska i visoka prozora s kamenim okvirom, šiljastog trolisnog završetka (sl. 5). Iznad njih, u zabatnom dijelu, nalazi se manji, uži prozorčić, oblikom i veličinom jednak onome na sakristiji (prozor na sakristiji i ovaj na zabatu svetišnog dijela su naknadne intervencije; izvedeni su u cigli). Sjeverni zid je raščlanjen sa dva barokna prozora, a uz zapadno pročelje je prislonjen toranj. Toranj je tek nešto uži od crkve, raščlanjen je u donjoj zoni ulazom s južne strane, većim pravokutnim prozorima u zoni prvoga kata, malim pravokutnim otvorima u zoni razdjelnog vijenca te polukružno završenim biforama pri vrhu. Toranj završava četverostranom piramidom.

Unutrašnjost crkve u potpunosti je barokizirana, izvedeni su barokni svodovi i kor, opremljena je (vrlo kvalitetnim) baroknim inventarom te je u unutrašnjosti srednjovjekovni karakter građevine potpuno negiran.

Pregledom tavana i krovišta može se pretpostaviti sljedeći graditeljski slijed: crkva je građena u cijelosti od kamena, u osnovi je izgrađena kao masivna dvoranska crkva za kakvu nemamo komparativni materijal na širem varaždinskom području.¹⁸ Vidljivi su utori za drvene grede koje su nosile tabulat. U sljedećoj fazi dograđen je trijumfalni luk, a dobiveni odvojeni svetišni dio vjerojatno je u tom trenutku dobio svod. Crkvena lađa bila je u toj fazi oslikana, ostaci tog oslika još se naziru u dijelu koji izvire iznad baroknih svodova na tavanu, u prostoru lađe. Vidljivi ostaci prikazuju stilizirana zvona ili procesijske baldahine (sl. 6). U sljedećoj fazi dodani su barokni

18 Ako je crkva sv. Križa u Križovljanu imala dvoranski karakter, on je dogradnjom gotičkog svetišta potpuno izgubljen.

Karta III

Sl. 7 Jakopovec, vizura na naselje, autor: Ivana Peškan

Sl. 8 Jakopovec, pogled s Treme prema Kalniku, autor: Ivana Peškan

svodovi u lađi i kor, a unutrašnjost je vjerojatno tada dobila svoju današnju baroknu formu. Zabatni dio sa pseudogotičkim prozorčićem dodan je kasnije i izveden u cigli iznad masivnoga kamenog zida. Stariji dio tornja očuvan je do visine krovišta crkve, gornji dijelovi su noviji, izvedeni u cigli. Građevinskim i restauratorskim sondama na vanjštini i u unutrašnjosti dobit će se zasigurno novi podaci, a možda i očuvani dijelovi oslika vidljivog na tavanu.

Kelemenska crkva oblikovno je posve osebujna na širem varaždinskom području. Kvalitetno izvedeni kameni okvir oko romaničkog prozora na južnom pročelju nema komparativnog materijala za usporedbu u okolici, kao ni ranogotički kameni okviri prozora na svetišnom dijelu. Sve to, zajedno s velikim dimenzijama građevine, odaje veliko značenje srednjovjekovnog naselja i crkve u 12. i ranom 13. stoljeću, možda i prisutnost nekog crkvenog reda. Iako su poznati vlasnici kelemenskog posjeda u poslijeturskom vremenu, ranija povijest, kao ni komparativni materijal, nisu zasad poznati.

Kelemen se još u 16. st. spominje kao utvrđeno mjesto, kao jedna od utvrda koje su branile Varaždinsko–Topličku goru i Varaždinske Toplice, međutim vidljivih ostataka fortifikacijske građevine, osim same pozicije crkve, nema očuvanih.¹⁹

JAKOPOVEC

Mjesto Jakopovec nalazi se na prvim obroncima Varaždinsko–Topličkog gorja, desetak kilometara južno od Varaždina (karta III). Današnje naselje sastoji se od dva dijela; jedan se dio izdužio u smjeru istok–zapad i smjestio uz glavnu prometnicu koja iz pravca Gornjeg Kneginca vodi prema Jalžabetu, i dalje prema Ludbregu, a drugi dio naselja proteže se uz cestu koja vodi prema jugu, uzbrdo do kapele, te dalje do

zanimljivog vrha – vidikovca, najviše kote naselja.

Jakopovec je smješten na poziciji gdje postoji vrlo dugi kontinuitet života. Najnovija saznanja o povijesti tog kraja izašla su na vidjelo prilikom izgradnje autoceste Zagreb–Goričan, kada su, prilikom arheološkog nadzora gradilišta, otkrivena 3 nova nalazišta na području naselja Jakopovec te su obavljena arheološka istraživanja.²⁰ Bukovje, visoki zaravnani brijeg na trasi današnje autoceste, bio je privremeno stanište u razdoblju mlađega željeznog doba; Husta je brežuljak, neposredno uz dolinu, s nalazima iz mlađeg željeznog doba, ali i mnoštvom kasnosrednjovjekovne keramike (14. i 15. stoljeće), iako srednjovjekovne građevne strukture još nisu otkrivene. Najslojevitije i arheološki najbogatije nalazište, nazvano Blizna, prema istoimenom bogatom izvoru vode uz koji je smješteno, nalazi se na samom prijelazu iz plodne nizine u brežuljkasto područje. Nalazi su izuzetno zanimljivi i pokazuju vrlo bogatu povijest ovog lokaliteta. Obuhvaćaju dokaze naseljavanja ovog područja kontinuirano od razdoblja bakrenog doba, preko željeznog doba, antike, razdoblja seobe naroda i ranoga srednjeg vijeka, a najmlađi nalazi potječu iz 12. stoljeća.

¹⁹ Filipan 2005, str. 199.

²⁰ Bekić 2006, str. 69–180.

Uza sve proturječnosti različitih autora o trasama antičkih pa i starijih prometnica, nova istraživanja upućuju na to da je jedan prapovijesni, a poslije vjerojatno i antički put vodio upravo na ovome mjestu iz Varaždinske doline prema Varaždinskim Toplicama.²¹ U tom je slučaju važnost Jakopovca bila u vrijeme aktivnog korištenje tog puta veoma velika jer se s pozicije naselja mogla nadgledati cijela trasa kroz brdoviti dio, od ulaza iz doline, sve do prijevoja Vrtlinovec, neposredno prije Varaždinskih toplica. U kasnijim razdobljima taj je put izgubio važnost te je tek izgradnjom suvremene autoceste ponovno uspostavljena stara trasa.²² Nakon prestanka korištenja ove prometnice, vjerojatno je i strateška važnost Jakopovca postupno smanjena.

Može se pretpostaviti da je, zbog potrebe za većom sigurnosti u srednjem vijeku, središte naselja pomaknuto prema brežuljcima, koji su pružali bolje mogućnosti organiziranja obrane.

Pisani dokumenti za potvrdu ovih pretpostavki za sada nisu poznati; prvi dokumenti vezani za Jakopovec potječu tek iz 14. stoljeća, kada se uz posjed Jalžabet spominje i posjed plemića Jakopovečkih, koji je plemićima Selk darovao kralj Ludovik, a darovnicu potvrdio kralj Žigmund godine 1390. Kad su časne sestre uršulinke došle u naše krajeve, između ostalih posjeda koji su im darovani kao misna zaklada, dobile su i posjed Jakopovec. U Kronikama uršulinskog samostana spominje se da je posjed darovan kao misna zaklada od "udovice Paulussa" 1740. godine.²³ Poslije je posjed bio mjesto čestih nesuglasica između uršulinki i isusovaca, koji su ga zajednički držali i imali svaki određena prava na njemu. Spor je riješen godine 1771., kada je sudskom odredbom posjed prešao u ruke uršulinki te se u njihovu vlasništvu zadržao do godine 1895., kada je prodan.

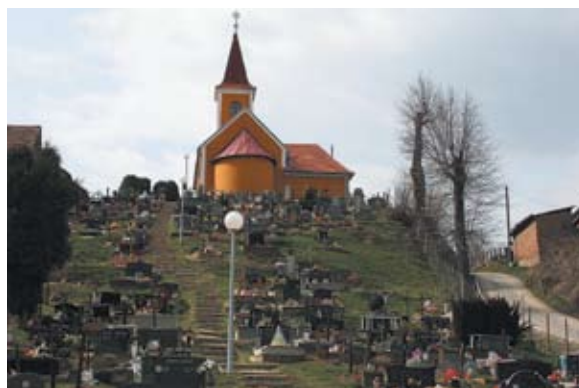
Prilikom konzervatorskog obilaska kapele, vezano uz rješavanje problema vlage i sanacije fasade, naš domaćin je bio g. Družinić, predstavnik mjesnog odbora i očiti entuzijast za kulturno naslijeđe svojega kraja. On nas je, kako bi nam pokazao okolicu, odveo na mjesto gdje je stajala njegova rodna kuća. To mjesto je današnja najviša kota naselja. Stigavši na vrh, bilo nam je odmah jasno da stojimo na mjestu koje je izvanredna relejna točka s vizualnim kontaktom na zapad prema Knegincu, i svim brežuljcima sve do vrha Ivančice, na jugu sve do vrha Kalnika, prema istoku

Sl. 9 Jakopovec, pogled s Treme prema Ivanščici i Ravnoj gori, autor: Ivana Peškan

Sl. 10 Jakopovec, pogled s Treme prema Varaždinu, autor: Ivana Peškan

Sl. 11 Jakopovec, kapela sv. Jakova, autor: Ivana Peškan

do Kelemena, dok se prema sjeveru pruža odličan pogled na cijelu varaždinsku dolinu, a za vrijeme dobre vidljivosti i na veći dio Međimurja. Osim toga, s te pozicije moguće je nadgledati cijelu trasu povijesnog puta prema Toplicama. Pod dojmom viđenog, nije nas uopće iznenadilo kad je naš domaćin rekao da se taj vrh naziva *Trijemi*, a stanovnici tog područja *Tremščani!*²⁴ (sl. 7, 8, 9, 10)

24 Nedavno smo imale privilegij obilaska križevačkog kraja i njegove Treme zajedno s prof. Gossom, prof. Belajem, gđom Marijom Mirković te kolegama Vjekoslavom Jukićem i Jurjem Belajem. Prof. Goss je objasnio

21 Bekić 2006, str. 129.

22 Bekić 2006, str. 129.

23 Kronike uršulinskog samostana.

Toponim je vezan uz vrlo usko područje samog vrha. Smatra se da su uršulinke i isusovci imali svoj posjed upravo na tom vrhu, no nije poznato je li to prije bilo središte svjetovne uprave posjeda Jakopovec. Podrobnija istraživanja povjesničara, a naročito arheološka istraživanja možda bi dala odgovore i omogućila novo sagledavanje čitavog ovog posjeda. Danas je vrh rasparceliran u niz manjih posjeda, te je uglavnom prekriven vinogradima. Poznato je da je, prilikom rušenja jedne starije građevine i gradnje nove, pronađena u zidu pločica s ugraviranom godinom 1705.

Karta IV

432 |

S vrha se vijugava cesta spušta na sjever, najprije do bunara na raskrižju, odnosno malom seoskom trgu (specifičnost koja se javlja i u Knegincu), stanovnici Jakopovca ponosno spominju njegovu veliku starost i još veću dubinu. Od bunara cesta dalje vijuga do kapele sv. Jakova. Kapela je danas, iako stisnuta između kuća, na markantnoj poziciji u naselju, a iza nje se na cijeloj istočnoj padini proteže mjesno groblje. Smještena je na prvoj zaravni brežuljka koji se izdiže iz varaždinske doline te se nalazi na poziciji s koje se pruža odličan pogled prema dolini na sjeveru, na istok prema Kelemenu i na zapad prema Knegincu.

Kapela sv. Jakova spominje se u popisu župa 1334. godine (*Item ecclesia sancti Jacobi, prope ibidem*), kao i godine 1501. te 1513. godine.²⁵ Polovicom 16. st. postaje područna kapela Varaždinskih Toplica

Kapela je pravilno orijentirana, jednobrodna građevina, s nižom i užom polukružnom apsidom i zvonikom iznad zapadnog ulaza (sl. 11). Sa sjeverne strane nalazi se sakristija. Kapela ima jednostavna, glatka pročelja, na južnoj strani raščlanjena samo sa dva polukružno završena otvora s kamenim okvirima, koji potječu iz 19. stoljeća. Na starijim fotografijama vidi se još jedan uski kvadratni prozor, smješten na nešto nižoj razini od navedena dva prozora i bliže svetištu. On je u recentnoj obnovi fasade zazidan. Svetišni dio i sjeverni zid kapele su glatki, bez vidljivih profilacija ili otvora. Zapadno pročelje raščlanjeno je ulazom s kamenim okvirom, pravokutnim prozorom iznad njega te okulusom u zabatu. Zvonik se izdiže iz pročelja, rastvoren je polukružnim otvorima u gornjoj zoni te završava piramidom, sa željeznim križem

na vrhu. Na starim fotografijama može se vidjeti da je crkva građena kamenom lomljenjem, s klesanim ugao-nim kvadrirama. Nažalost, zadnja obnova kapele nije provedena prema konzervatorskim uvjetima te nije napravljena ni kvalitetna fotodokumentacija kapele u trenutku skidanja stare žbuke, a nova, cementna žbuka neprimjerena je povijesnim građevinama te je već nakon nekoliko godina izazvala oštećenja na boji zbog vlage zaostale u zidovima.

Unutrašnjost kapele presvođena je češkim kapama; jedna je iznad kora, a četiri su u lađi. Svetište je nadstvođeno polukalotom. Cjelokupna unutrašnjost, zidovi i svodovi u lađi i svetištu i korska ograda ukrašeni su žbukorezom koji je izveo varaždinski slikar Julije Merlić godine 1949. Zbog tog umjetničkog rada u unutrašnjosti je nemoguće izvesti sondiranja radi utvrđivanja eventualnih ranijih slojeva žbuke, eventualnih oslika ili istraživanja na građevinskom materijalu.

Vizualnim pregledom građevine izvana i iznutra, kao i pregledom krovišnog dijela vidljivo je da je osnovni, srednjovjekovni korpus kapele očuvan: čini ga svetišni dio i dio lađe, do kora. Kor, ulazni dio i zvonik dograđeni su sredinom 19. stoljeća (natpis na ogradi kora spominje godinu 1831.), kada je kapela vjerojatno dobila izgled kakav je vidljiv danas. Dimenzije pretpostavljenog srednjovjekovnog dijela kapele bile bi 10 × 5 m u lađi, dok je svetište široko 3, 5 m, a duboko 2,8 m. Svi zidovi su debljine jednog metra. Oblikovne značajke svetišta i lađe, njihove dimenzije,²⁶ debljina zidova, veličina cijele stare kapele, sve to upućuje na njezinu gradnju negdje tijekom 12. ili početkom 13. stoljeća, premda za sada nisu poznati povijesni dokumenti koji bi to potvrdili.

Sakristija, prigradnja sa sjeverne strane, ima zidove iste debljine kao i kapela, te je neuobičajeno prostra-

značenje očuvanog toponima TREMA te ulogu takvog mjesta u stvaranju slavenskoga kulturnog pejzaža u članku "Two St. Georges and the Earliest Slavic Cultural Landscape Between the Sava and the Drava Rivers"...

25 Buturac 1984, str. 104.

26 Budak 1994, str. 156.

Sl. 12 Kneginec, župna crkva i kula, autor: Vesna Pascuttini Juraga

Sl. 13 Kneginec, kula, autor: Vesna Pascuttini Juraga

na. Zbog teškog pristupa krovu sakristije nije trenutno bilo moguće utvrditi eventualne ostatke koji bi upućivali da je to bilo prizemlje neke više građevine, možda tornja ili je možda čak ostatak nekog većeg kompleksa uz kapelu. I ovdje bi arheološka sondiranja uz kapelu dala nove podatke.

Iako nema mnogo pisanih izvora koji bi to potvrdili, zaključak o značaju mjesta u srednjovjekovno vrijeme može se izvući iz nekoliko elemenata: Jakopovec je bio župa u 14. stoljeću, što automatski podrazumijeva određeni broj žitelja. Tijekom 12. ili početkom 13.

stoljeća (sudeći po oblikovnim elementima) vjerojatno je izgrađena crkva, vrlo čvrsta, masivnih zidova s isto tako masivno zidanom sakristijom. Ta crkva je, u gotovo nepromijenjenim gabaritima, očuvana sve do danas. Sljedeći element je svjetovni centar naselja, smješten iznad crkve, gdje osim što je očuvan u svijesti lokalnog stanovništva u imenu *Trijemi* i predaji da su ondje stolovali *beli fratri*, postoje i povijesni podaci o feudalnom, a poslije redovničkom posjedu sa sjedištem u točki koja nadzire polovicu Varaždinske županije.

KNEGINEC

Naselje Gornji Kneginec smješteno je na jednom od brežuljaka Varaždinsko–Topličkog gorja, na nadmorskoj visini od 200 metara, na vrlo dobrom strateškom položaju iznad nizine rijeke Plitvice, 7 kilometara južno od Varaždina (karta IV). Danas je sjedište istoimene općine, koja administrativno pripada Varaždinskoj županiji. Na području općine Kneginec nalazi se pet naselja: Gornji Kneginec, Donji Kneginec, Lužan Biškupečki, Turčin i Varaždin Breg. I danas se iz centra Gornjeg Kneginca pruža odličan pogled na sjever prema Varaždinu i dolinama rijeka Drave i Plitvice, te na istok prema trasi autoceste Goričan–Zagreb, koja prolazi putem stare ceste prema Varaždinskim Toplicama. Poznato je da je u blizini naselja Kneginec prolazila važna antička prometnica koja je povezivala Ptuj s Osijekom, a upravo u blizini Kneginca nalazio se odvojak prema Varaždinskim Toplicama. S južne i jugozapadne strane Kneginec je prirodno zaštićen Varaždin bregom.

Na temelju dosad poznatih arheoloških nalaza može se zaključiti da su ljudi na ovom području kontinuirano živjeli sve od razdoblja mlađega kamenog ili bakrenog doba. Tako su na arheološkom lokalitetu Varaždin breg nađeni kameni artefakti iz mlađeg kamenog ili bakrenog doba i naseobinska keramika iz mlađeg željeznog doba. Na lokalitetu Banjščina, na nadmorskoj visini od 245 metara, pronađen je skupni nalaz ostave srebrnog novca iz 1. stoljeća prije Krista. Kao arheološki lokaliteti iz razdoblja srednjeg vijeka, spominju se još i župna crkva sv. Marije Magdalene te Andrijina kula, koji se nalaze u Gornjem Knegincu. Nedaleko se nalazi i arheološki lokalitet Blizna, već spomenut u sklopu naselja Jakopovec, u blizini kojeg potok Mozdernjak, koji izvire na Varaždin bregu, utječe u Plitvicu.

Uspinjući se zavojitom cestom prema središtu naselja Gornji Kneginec, ne može se ne primijeti-

Sl. 14 Kneginec, župna crkva, južno pročelje, autor: Vesna Pascuttini Juraga

Sl. 15 Kneginec, župna crkva, južno pročelje, reljef, autor: Vesna Pascuttini Juraga

Sl. 16 Kneginec, župna crkva, južno pročelje, reljef, autor: Vesna Pascuttini Juraga

ti nekoliko očuvanih starih bunara, smještenih na križanjima ulica. Samo središte naselja nalazi se na vrhu brežuljka, na platou na kojem se susreću tri puta. I ovdje se nalazi jedan bunar. Najveći dio platoa zauzima kompleks koji čine župna crkva sv. Marije Magdalene, župni dvor, te kula u neposrednoj blizini crkve, s njezine jugoistočne strane (sl. 12, 13).

Kneginec se prvi put spominje godine 1209. u ispravi hrvatsko-ugarskog kralja Andrije II. Arpadovića pod nazivom Kehne, i to kao mjesto u kojem je Andrija II. bio zatočen, od 1202. do 1204. godine; zatočio ga je brat, kralj Emerik. Poveljom iz godine 1209. dodjeljuje Andrija II. gradu Varaždinu povlastice slobodnoga kraljevskog grada, i to upravo kako bi se odužio za vjerno služenje građana Varaždina tijekom zatočeništva u Knegincu.²⁷ Iz toga se može zaključiti važnost kneginečke kule (ili utvrde) početkom 13. stoljeća, ne samo za područje Kneginca već i za grad Varaždin. Naziv *Andrijina kula* očuvao se sve do danas. Za pretpostaviti je da je današnja kneginečka kula jedini preostali dio kaštela koji se nalazio na mjestu današnje crkve i župnog dvora. O tome svjedoči prvi kneginečki župnik, Mauricije Končić, ex pavlin, koji u *Spomenici župe* piše: "Kao prvi župnik vidio sam ostatke kaštela, ostatak zida, koji je oko tvrđave na brijegu postojao. Tri, na tri ugla, okrugle kule, od kojih jedna još i sada na trgu postoji. Na četvrtom uglu prema istoku lipama nasuprot prema sjećanju i sada još živućih vjernika mojih, postojala je zidana kuća, prostrana, na kat, s mostom, koji se podizao, a župnik biškupečki Đuro Starešec ga je uklonio. Svjedoči i kula na tri kata, gdje se vide otvori za topovske cijevi."²⁸ Kula je kao dio utvrde (ili kaštela) zasigurno postojala već na samom početku 13. stoljeća, a nadograđena je u vrijeme opasnosti od Turaka. I Anđela Horvat smatra da je kula u Knegincu pripadala četverougonom konceptu kaštela.²⁹ Točnu starost kneginečke kule dat će, nadamo se, arheološka istraživanja kule i njezina okoliša. Prilikom obilaska terena i šetnjom oko područja nekadašnjega kaštela, utvrdili smo da je još uvijek prisutna obrambena konfiguracija terena, tj. da postoji velika visinska razlika u odnosu na okolne građevine, pogotovo zapadno od platoa, gdje je i najslabije urbanizirano područje. Vrlo je zanimljiv podzid platoa na jugozapadnom kutnom dijelu, koji je polukružnog oblika i koji također treba još istražiti.

27 Tekst isprave u originalu (prijevod na hrvatski) može se pronaći u: Varaždin u arhivu, Varaždin 1995, str. 10–16.

28 Spomenica I, str 1–2; Cvekan 1989, str. 15.

29 Horvat 1975, str. 229.

Sl. 17 Kneginec, župna crkva, južno pročelje, stanje nakon skidanja žbuke, autor: Vesna Pascuttini Juraga

Sl. 18 Kneginec, pogled s Trema prema crkvi sv. Marije Magdalene u Knegincu, autor: Vesna Pascuttini Juraga

Crkva sv. Marije Magdalene u Knegincu ne spominje se u popisu župa 1334. godine niti 1501. godine. Prvi se put spominje godine 1649., kao filijalna kapela župe Blažene Djevice Marije u Biškupcu. Crkva je građena od kamena i pravilne je orijentacije. Smještena je na platou, unutar nekadašnjeg kaštela. Građena je krajem 15. i početkom 16. stoljeća u stilu gotike. To je jednobrodna, longitudinalna građevina, s poligonalnim svetištem nižim i užim od lađe. Svetište je od lađe odvojeno šiljastim trijumfalnim lukom. Nekad je

Sl. 19 Banjščina, pogled prema varaždinskoj dolini i autocesti prema Var. Toplicama, autor: Vesna Pascuttini Juraga

trijumfalni luk bio znatno niži od današnjega.³⁰ Prozor u svetištu danas je zazidan iznutra, i može se vidjeti samo s vanjske strane. Kameni elementi prozora očuvani su s obje strane i završavaju šiljastim lukom, koji u vrhu prelazi u trolist. Također je na južnom zidu crkve ostao djelomično očuvan gotički kameni okvir prozora velikih dimenzija, šiljastog luka. Zvonik je prislonjen sa sjeverne strane svetišta. Ulaz u crkvu bio je sa zapadne strane, i ispred ulaza se nalazio drveni trijem. Župa je osnovana godine 1789., i prvi župnik je prilikom dolaska u Kneginec 7 godina i 10 mjeseci stanovao u kneginečkoj kuli. Godine 1800. dolazi do produženja crkve sa zapadne strane, te vjerojatno i do dogradnje trijema sa sjeverne strane, pa tada crkva dobiva svoj današnji oblik.

Prilikom nedavne obnove pročelja, u fazi kad je sa crkve bila skinuta sva stara žbuka, pregledale smo, pomoću skele, cjelokupno crkveno zide. Vrlo je lijepo bila vidljiva prvotna dužina crkve na južnom zidu, tj. stari ugaoni kvadri iz gotičke faze izgradnje (sl. 14). Posebnu pozornost posvetile smo spoliju s prikazom glave, koji se nalazi u gornjem, zapadnom kutu staroga južnog pročelja crkve (sl. 15, 16). Spolij s prikazom bradatoga muškog lika izveden je kao plitki reljef. Glava je ovalnog oblika, sužena prema bradi. Nos je izdužen, a oči su velike i naglašene. Oko gornjeg dijela glave te s istočne strane do pola lica nalazi se aureola ili stilizirani rubac. Reljefna skulptura odlikuje se realističnim prikazom detalja, posebno modelacijom očiju i nosa. Uspoređujući do sada poznatu romaničku skulpturu kontinentalne Hrvatske, spolij iz Križovljana, kamen iz Belca ili reljefni lik sv. Pavla iz riznice zagrebačke katedrale, nismo uspjeli pronaći sličnosti s ovom glavom. Sličnost u obliku glave te u crtama lica može se pronaći s glavom ratnika (ili

³⁰ Cvekan 1989, st. 39.

Karta V

hrvatskog dostojanstvenika) sa tranzene iz Biskupije kod Knina, no ovdje je riječ o mnogo finijoj izvedbi. Zbog rijetkosti kamene romaničke skulpture u ovom dijelu Hrvatske, ovaj fragment zaslužuje vlastitu studiju kako bi se pokušalo utvrditi njegovo porijeklo, opisati umjetnički izraz (nakon skidanja debelih slojeva žbuke) te pronaći njegov kontekst. Možda treba krenuti od činjenice da je na samom početku 13. stoljeća u Knegincu boravio budući hrvatsko–ugarski kralj!

Najnovija arheološka i povijesnoumjetnička istraživanja u Čazmi, Gori, Loboru, Ivancu, bacila su sasvim novo svjetlo na razdoblje romanike u kontinentalnoj Hrvatskoj. Postojanje glave iz Kneginca, kao romaničkog spolija u gotičkom zidu crkve još je jedan detalj koji može nadopuniti povijest umjetničkih oblika u razdoblju romanike na prostoru sjeverozapadne Hrvatske.

Također smo prilikom pregleda južnog zida crkve ustanovile postojanje nekoliko prozorskih otvora manjih dimenzija, koji se nalaze vrlo visoko u zoni zida, gotovo ispod vijenca (sl. 17). Vjerojatno te iste male prozore opisuje i arhitektoničar Brašić prilikom ophoda kapele 1649. godine.³¹ Kako se otvori nalaze u kamenom (starom) dijelu zida, te imaju kamene doprozornike, a zazidani su ciglom, naša je pretpostavka da su izvedeni u vrijeme turske opasnosti, kada je crkva vjerojatno imala i fortifikacijsku ulogu, te su, pretpostavljamo, veći gotički prozori u to vrijeme bili zazidani, a upravo su ovi mali prozori mogli služiti kao puškarnice, uzmemo li u obzir da je kapela tada bila nadsvođena drvenim tabulatom.³²

Nadamo se da će buduća istraživanja kako crkve, tako i njezina okoliša, otkriti moguće starije slojeve, očuvane bar u arheološkom sloju.

Nastavimo li preko Kneginečkog brežuljka u smje-

31 Opširnije vidjeti u: Cvekan 1989, str. 20.

32 Prema opisu arhitektoničara Ivana Zinka, koji daje iscrpan opis kapele 1678. godine, prema Cvekan 1989, str. 22.

Sl. 20 Sveti Ilija – Obrež, pogled na naselje i crkvu, autor: Vesna Pascuttini Juraga

Karta VI

ru jugozapada, prema Malom vrhu, dolazimo do još višeg brežuljka, koji nam je pri obilasku terena odmah privukao pozornost. S njega se pruža krasan pogled na Gornji Kneginec, te cijelu varaždinsku dolinu. Danas se taj dio zove Bijeli dvor, no nas je više zainteresirao stari naziv tog brežuljka, *Trem*,³³ te njegov položaj u krajoliku, kao i činjenica da je upravo ovdje postojalo varaždinsko varoško vinogradsko imanje, s kućom u kojoj su odsjedali gradski oci pa i sam gradski sudac, te s velikim podrumom u kojem se držalo vino iz gradskih vinograda (sl. 18). Posjed Trem kupuje od gradske općine A. Leitner 1861. godine i gradi novu kuriju, da bi početkom 20. stoljeća novi vlasnici ponovno sagradili novu kuriju, tzv. Bijeli dvor, koja stoji i danas.³⁴ Možemo zaključiti da se vrlo slična situacija, tj. međudnos između sakralnog prostora, crkve sv. Marije Magdalene i nešto višeg brežuljka, najčešće relejne točke, na kojem se nalazila značajna građevina (ovdje prvotno drvena), koji se naziva Trem, nalazi i u Jakopovcu.

Pronašle smo i niz zanimljivih naziva, pa tako na

33 Trem = značajna zgrada, toranj, zgrada od balvana.

34 Opširnije o tome T. Đurić: Stare kurije i kleti na Varaždinsbregu i Topličkoj gori, Općina Gornji Kneginec 2004, str 144.

Sl. 21 Črešnjevo, pogled sa platoa gdje se nalazi kapela sv. Mihovila, autor: Ivana Peškan

području Kneginca nalazimo i dvije grabe, Šemigovu grabu te Pintarićevu grabu, kao i područje koje se naziva Šumica, a nalazi se zapadno od crkve. Zanimljiv je i naziv Banjščina (ili Banščina), na kojem smo obilaskom terena također naišli na vrlo zanimljivo mjesto, s kojeg se ponovo pruža pogled i na kneginečku crkvu i na varaždinsku dolinu, te s kojeg se može nadgledati trasa današnje autoceste, tj. nekadašnje ceste prema Varaždinskim Toplicama, a vizualna komunikacija moguća je i s Tremom iznad Jakopovca (sl. 19). To je mjesto na kojem se nekada nalazila palača Kussy, a danas se nalazi restoran *Zlatne gorice*. Također, moramo spomenuti i naziv naselja Lužan, koji je slavenskog porijekla.³⁵ Lužan se prvi put spominje kao posjed u povelji iz 1365. godine.³⁶

OBREŽ (SVETI ILIJA) I ČREŠNJEVO

Današnje naselje Sveti Ilija smješteno je oko 6 km južno od Varaždina (karta V) Povijesno ime naselja je Obrež, što vjerojatno dolazi ili od riječi Obrežak, to jest Mali brijeg, ili od naziva vodotoka koji je protjecao kroz posjed.

Noviji dio naselja proteže se uz cestu koja uz samo podbrežje vodi iz smjera Tužnog prema Turčinu i Knegincu. Upravo u Svetom Iliji se odvaja cesta koja preko prijevoja brijega vodi prema dolini Bednje i Beletincu, još jednom srednjovjekovnom naselju.

Stari dio Obreža nalazi se na brežuljku (sl. 20). Povijesni sakralni centar smješten je oko župne crkve sv. Ilije, koja je zadržala otprilike povijesnu poziciju, premda je 1914. godine izgrađena potpuno nova građevina. Župna crkva i danas dvorišni prostor, a nekad groblje tvore trokutasti trg oko kojeg su se danas smjestile sve važne svjetovne javne građevine

– općina, osnovna škola, pošta, trgovine, ugostiteljski objekti, ali i župni dvor i samostan.³⁷

Posjed Obrež spominje se u povijesnim dokumentima od godine 1236., to jest kao predmet kupoprodajnih ugovora prema kojima posjed dolazi u ruke plemića Selka.³⁸ U tom dokumentu se spominje i crkva sv. Ilije (“EX TERRA FILIORUM SELK, NOMINE EBRYIS APUD SANCTUM ELYAM”). Kasniji dokumenti tijekom 13. stoljeća vezani su također za kupoprodajne ugovore i tiču se posjeda, a prvi spomen župe sv. Ilije je u popisu župa iz godine 1334. (“*Item ecclesia sancti Elye*”).³⁹ Župa se spominje i u popisu iz 1501. godine, no prvi opis kapele je tek iz 1638. godine.⁴⁰ Nažalost, od srednjovjekovne župne crkve nije očuvano ništa osim arhitektonske snimke postojećeg stanja, izvedenog neposredno prije rušenja.⁴¹ Na temelju opisa u vizitacijama i navedene arhitektonske snimke nije moguće točno rekonstruirati izvornu crkvu, ni razlučiti eventualne romaničke elemente u gradnji. Zbog toga, iako nam o razvijenom naselju i životu u srednjem vijeku jasno govori očuvana prostorna organizacija i urbanističko–ambijentalni elementi očuvani u prostoru do danas, kao i povijesni dokumenti, nikakvi građevinski elementi tog razdoblja ne postoje i tek će neka buduća arheološka istraživanja u središtu naselja možda dati točniji tlocrt srednjovjekovne građevine i nove podatke o životu naselja u srednjovjekovnom razdoblju.

Danas je svjetovno središte naselja na istome mjestu kao i sakralno, no pitanje postoji li mogućnost da je svjetovno središte posjeda u srednjem vijeku bilo na nekom drugom mjestu, ostaje otvorenim. Uz samu glavnu prometnicu, u podnožju brijega, nalazi se historicistički dvorac, no pregledom naselja utvrđena je mnogo pogodnija strateška pozicija iznad crkve, na prijevoju brijega, na mjestu s kojeg je moguće nadgledati varaždinsku dolinu te prometnicu uz njezino podbrežje, te put koji kroz Obrež vodi prema dolini Bednje i Beletincu. Gusta izgradnja i privatni vrtovi na tom mjestu onemogućuju pregled terena i traženje eventualnih ostataka građevine, no pložaj u svakom slučaju daje naslutiti mogućnost postojanja barem

35 Prema V. Belaju.

36 Codex diplomaticus, knj.XIII. str. 473.

37 Smještaj naselja na prvom brežuljku koji se izdiže iz doline, oblik glavnog sakralnog središta, pristupni putovi, cijela prostorna organizacija je u Svetom Iliji gotovo identična kao ona u Jalžabetu, a slično je i u Knegincu.

38 Podatak je iz diplomskog rada “Povijest župe Sveti Ilija”, velečasnog Vladimira Kolarića, prema: Smičiklas 1907.

39 Buturac 1984, str. 104.

40 Različite 4/IV, 1638.g. vers 190.

41 Vukičević – Samaržija 1993, str. 238.

nekakve nadzorne postaje. Današnji put na tom mjestu nosi naziv Prešburg, no nismo uspjele utvrditi porijeklo tog naziva.

Pišući o župi srednjovjekovnog Obreža, moraju se uzeti u obzir i posjedi Črešnjevo i Šaulovec (karta VI). Iako je danas Šaulovec jedan od najznačajnijih historicističkih dvoraca u našem kraju, a črešnjevačka kapelica nova građevina iz 1981. godine (premda je u jezgri očuvan dio starije građevine, izgrađene krajem 19. stoljeća), sama njihova pozicija i smještaj cijelog posjeda jednostavno su tražili da ih se pobliže istraži i uključi u ovaj pregled. Arheološki nalazi s tog područja isključivo su slučajni nalazi koji pripadaju mlađem željeznom dobu te nema istraženog arheološkog nalazišta, iako je položaj pogodan za osnivanje naselja.⁴²

438 | Cesta, koja sve od Jalžabeta uporno vodi neposredno uz podbrežje, kod Črešnjeva zakreće, te se, nakon također važnog srednjovjekovnog posjeda Tužno, spaja s cestom koja vodi iz Varaždina prema Ivancu. Upravo u Črešnjevu je raskrižje gdje se odvaja stara cesta koja je vodila prema Zagrebu, slijedeći tok rječice, pa kroz Ledinec, preko blagog prijevoja, do doline Bednje i dalje u Belski dol. Mjesto na kojem se nalazi kapela, nadgleda upravo ove dvije prometnice i nalazi se točno iznad tog skretanja, a s te pozicije je odličan pogled i na veći dio Varaždinske doline (sl. 21). Šaulovečki dvorac nalazi se iznad crkve, istočno od nje, i u vizualnom su kontaktu. Može se pretpostaviti da je dvorac nastao na mjestu srednjovjekovne svjetovne građevine jer njegov položaj, sakriven u brdima, nije u skladu s njegovim reprezentativnim historicističkim izgledom.

Črešnjevo je tako posljednji posjed u ovom nizu, vezan izravno za Obrež, te črešnjevačka kapela sv. Mihovila spada u župu sv. Ilije. Črešnjevački se posjed zajedno sa Šaulovcem spominje u dokumentima već 1283. godine te je moguće da je već u 13. stoljeću na tom mjestu, koje je također na odličnoj strateškoj poziciji, postojala neka čvrsta gradnja, koja, nažalost, nije do danas očuvana.⁴³ U vizitaciji iz godine 1695. spominje se da kapela postoji već 1287. godine.⁴⁴ Također smo naišle na vrlo zanimljiv podatak koji bi trebao potjecati iz iste vizitacije, a to je da je kapela sv. Mihovila u Črešnjevu zidana rotonda oko koje se nalazilo groblje.⁴⁵ Kapela je već u 18. stoljeću bila

potpuno zapuštena, a krajem 19. stoljeća izgrađena je nova te na kraju 1981. ponovno nova građevina.⁴⁶ Današnja građevina je jednostavna, jednobrodna kapelica, pravilno orijentirana, ali naizgled potpuno modernih oblika. Na današnjoj građevini nisu vidljivi eventualno očuvani stariji graditeljski elementi, koji bi došli na vidjelo građevinskim sondiranjem, odnosno skidanjem žbuke.⁴⁷

I ovdje, kao i u samom Obrežu, potpuno izostaju materijalni ostaci koji bi pružili više informacija o razvoju povijesnoumjetničkih oblika u srednjovjekovnom razdoblju, tek nam šturi povijesni podaci daju naslutiti izgubljeno srednjovjekovno naslijeđe koje je, nadamo se, ostalo očuvano barem u arheološkom sloju. Veliki gubitak za proučavanje razvoja srednjovjekovnih graditeljskih oblika jest nestanak romaničke kapele sv. Mihovila, koja bi, uz također nestalu rotundu, odnosno središnju građevinu u Kamenici, bila tek drugi poznati slučaj srednjovjekovne sakralne građevine kružnog tlocrta na području Varaždinske županije.

ZAKLJUČAK

Istraživati srednjovjekovnu umjetnosti i graditeljstvo u "gradu baroka" i njegovoj okolini nije jednostavan ni zahvalan zadatak.

Ekonomski prosperitet u 18. stoljeću, vjerski zanos postturskog razdoblja i snažan utjecaj protureformacije donijeli su ovom kraju debeo prekrivač barokne umjetnosti, koja je, često nemilice, zatvarala pogledu i bacala u zaborav bogato srednjovjekovno naslijeđe koje se odražavalo u dobroj organizaciji naselja i crkve na ovom području u ranijim razdobljima. Pisani povijesni izvori nesumnjivo pokazuju da je tijekom 12. i 13. stoljeća ovaj kraj bio gusto naseljen. Što je s povijesnoumjetničkim i graditeljskim elementima? Takva dobra vjerska i civilna organizacija nesumnjivo je proizvela i snažne građevine i poticala umjetnost. Kad se počne pobliže proučavati građevine kojima smo se posvetili u ovom radu, postaje razvidno da barok nije svagdje uništio srednjovjekovnu građevinu, već ju je samo prilagodio svojem umjetničkom pro-

42 Registar arheoloških nalaza 1997, str. 137.

43 Beusan 1998, str. 75.

44 Protokoli Gornjo – varaždinski 160/I–175/XVI.

45 Ovaj podatak je iz diplomskog rada o povijesti župe sv.

Ilija velečasnog Vladimira Kolarića, na temelju prijepoda latinskog teksta spisa u Nadbiskupskom arhivu – Protokoli Gornjovaraždinski 160/I–175/XVI, profesora Andrije Lukinovića.

46 Spomenica župe Sveti Ilija.

47 Prema pričanju mještana koji su sudjelovali u gradnji, stara kapela nije u potpunosti porušena, već samo proširena.

gramu. U Kelemenu unutrašnjost crkve odaje potpuno barokni karakter, no ipak je sve to smješteno u srednjovjekovnu građevinu, nisu srušeni zidovi (rušenje zidova takve debljine bilo bi sasvim nepraktično), nisu uništeni romanički i ranogotički prozori (bar ne svi). Dakle, srednjovjekovni graditeljski izraz još je uvijek tu, samo ga treba izvući na vidjelo i valorizirati ga. Za kapelu u Jakopovcu smo u početku pronašli samo podatke o njezinoj dataciji u 19. stoljeće (kad je bila dograđena i dobila današnji izgled). Ali kad se raskriju slojevi, vidi se da je mala romanička župna crkva još uvijek ovdje, samo malo zamaskirana. Kad je skinuta žbuka sa crkve u Knegincu, gabariti gotičke građevine jasno su se vidjeli. Samo je u Svetom Iliji (Obrežu) i Črešnjevju izgrađena nova građevina, no očuvana je memorija mjesta koja jasno odaje srednjovjekovni karakter.

Središta svjetovne vlasti na posjedima imaju slabije očuvane srednjovjekovne elemente i nešto ih je teže razaznati. Feudalni posjedi su vrlo često kasnije rasparcelirani te je tek pomoću povijesnih podataka ili toponima očuvanih u narodu, odnosno pomoću kolektivne memorije, moguće odrediti njihovu pozici-

ju. Samo ponegdje se središte posjeda očuvalo kao dvorac ili kurija 18. ili 19. stoljeća.

Ovim radom se pokušalo zagrepsti ispod površine i iznijeti na vidjelo umjetnost i graditeljstvo romaničkoga i gotičkog izraza. Potanja povijesna, arhivska i arheološka istraživanja te nove komparativne analize vjerojatno će proširiti sadašnje znanje i baciti novo svjetlo na ove lokalitete, čije značenje to zaslužuje.

Još je mnogo toga otvoreno u kontinentalnoj umjetnosti ranoga srednjeg vijeka. Svakodnevno nam se javljaju nova otkrića starijih razdoblja, koja sramežljivo proviruju ispod debelih slojeva baroka. Moramo samo naučiti iščitati tu "skrivenu" umjetnost ranijih razdoblja. Samo pomnim istraživanjima, kako sakralnih građevina tako i nazivlja u krajoliku, naučit ćemo više o vlastitom kulturnom naslijeđu.⁴⁸

48 Autorice zahvaljuju prof. V. P. Gossu na velikoj stručnoj pomoći i poticanju na istraživanje ove tematike.

SKRAĆENICE

GGMV	Godišnjak Gradskog muzeja u Varaždinu
VMIKH	Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske
HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
GZSKH	Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske

LITERATURA

Bekić 2006

L. Bekić, *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina*, Zagreb 2006.

Beusan 1998

M. Beusan: *Dvorci varaždinskog kraja (I.) u KAJ.XXXI*, Zagreb 1998.

Belošević 1926

S. Belošević, *Županija varaždinska i slobodni kraljevski grad Varaždin*, Zagreb 1926.

Budak 1994

N. Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, Zagreb–Koprivnica 1994.

Buturac 1984

J. Buturac, *Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine*, Zagreb 1984.

Cvekan 1989

P. Cvekan, *Dva stoljeća župe Kneginec*, Kneginec 1989.

Filić 1944

K. Filić, *Franjevci u Varaždinu*, Varaždin 1944.

Filipan 2005

B. Filipan, *Varaždinske Toplice i naselja*, Varaždinske Toplice 2005.

Goss 2008

V. P. Goss, *Two Saint Georges nad the earliest Slavic Cultural Landscape between the Sava and the Drava Rivers*, Peristil 51 (2008), 7–28

Goss 2005

V. P. Goss, "Kamen iz Križovljana nakon "Kamena iz Belca" – pitanja konteksta, Prilozi Instituta za arheologiju, Zagreb 2005, 187–198

Goss 2007

V. P. Goss, *Stotinu kamenčića izgubljenog raja*, u katalogu izložbe Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb 2007, 16–49

Horvat 1975

A. Horvat, *Između gotike i baroka*, Zagreb 1975.

Horvat 1993

R. Horvat, *Povijest grada Varaždina*, HAZU knjiga 4, Varaždin 1993.

Horvat 1980 – 1981

Z. Horvat, *Gotička kula varaždinskog Starog grada*, GZSKH, br. 6–7, Zagreb 1980–1981.

Ilijanić 1963 – 1964

M. Ilijanić, *Prilog historijskoj urbanističkoj dokumentaciji Varaždina od postanka do 16. st.*, Peristil br. 6–7, Zagreb 1963–1964.

Ilijanić 1967

M. Ilijanić, *Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina – Prilozi historiji Varaždina*, Varaždin 1967.

Ilijanić 1970

M. Ilijanić, *Prilog istraživanju historijsko urbanističke dokumentacije Varaždina*, GGMV br. 4, Varaždin 1970.

Ilijanić 1999

M. Ilijanić, *Urbanizam, graditeljstvo, kultura*, Varaždin 1999.

Kukuljević – Sakcinski 1857

I. Kukuljević–Sakcinski, *Grad Varaždin – kratki nacrt s gledišta historičkog*, Zagreb 1857.

Leksikon ikonografije 1990

Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju Radovana Ivančevića, Zagreb 1990.

Lentić 1968

I. Lentić, *Gradnja i graditelji župne crkve Sv. Nikole u Varaždinu*, VMIKH br.6, Zagreb 1968.

Lentić – Kugly 1977

I. Lentić–Kugly, *Varaždin, povijesna urbana cjelina grada*, Zagreb 1977.

Lentić – Kugly 2001

I. Lentić–Kugly, *Zgrade varaždinske povijesne jezgre*, Zagreb 2001.

Općina Gornji Kneginec 2004

Općina Gornji Kneginec, Povijesno – zemljopisna monografija, Gornji Kneginec–Samobor 2004.

Registar arheoloških nalaza 1997

Registar arheoloških nalaza i nalazišta Sjeverozapadne Hrvatske, Bjelovar 1997.

Riznica zagrebačke katedrale 1983

Riznica zagrebačke katedrale, Katalog izložbe, Zagreb 1983.

Smičiklas 1907

Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Svezak IV, Zagreb 1907.

Šimek 2002

M. Šimek, *Pošta u prapovijesti i antici u Pošta sjeverozapadne Hrvatske*, Zagreb–Varaždin 2002.

Tanodi 1942

Z. Tanodi, *Monumenta civitatis Varasdini*, I, Varaždin 1942.

Tanodi 1944

Z. Tanodi, *Monumenta civitatis Varasdini*, II, Varaždin 1944.

Vukičević – Samaržija 1993

D. Vukičević – Samaržija, *Gotičke crkve Hrvatskog zagorja*, Zagreb 1993.

Wissert 1935

A. Wissert, *Bilješke o nekim varaždinskim kućama*, Spomenica varaždinskog muzeja, 1925–1935, Varaždin 1935.

Varaždinski zbornik 1983

Varaždinski zbornik 1181.–1981., Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu od 1.– 3. 10. 1981. povodom obilježavanja 800. godišnjice grada, Varaždin 1983.

Einige mittelalterliche Siedlungen und Pfarreien im Raum des südlichen Vorgebirges von Varaždin

Schlüsselwörter: Kelemen, Jakopovec, Knežinec, Obrež, Mittelalter, Romanik, Gotik

442 |

Dieser Artikel stellt einige Siedlungen und spätmittelalterliche Pfarreien vor, die sich südlich von Varaždin befinden, bzw. im Vorgebirge des Varaždinsko – topličko gorje. Der Reihe nach sind es die Siedlungen Kelemen, Jakopovec, Knežinec und Obrež (Sveti Ilija). All diese Siedlungen liegen am spätmittelalterlichen, aber vielleicht auch älteren Verkehrsweg, der aus Richtung Ludbreg und Jalžabat nach Ivanec führt, auf den ersten Hügeln, gut geschützt mit zahlreichen Möglichkeiten der Überwachung des genannten Weges aber auch des gesamten Tales von Varaždin.

In gleicher Weise wie die mittelalterliche Kunst und das Bauwesen in Varaždin mit einer dicken Schicht von Barock und Historizismus bedeckt sind, so sind auch die Siedlungen in ihrer unmittelbaren Nähe überlagert. Jede dieser Lokalitäten hat jedoch eine lange geschichtliche Kontinuität, was zahlreiche archäologische Funde und Fundorte in der Umgebung belegen.

Im Hinblick auf die Zeitepoche des Mittelalters sprechen historische Daten über eine dichte Besiedelung und eine recht gute religiöse und zivile Organisation, was sicherlich auch eine qualitative romanische und gotische Bauweise und den künstlerischen Ausdruck zur Folge hatte. Diese Arbeit hat zum Ziel diese heute

meist verborgenen Elemente aufzuzeigen und zu valorisieren. In dieser Weise wird auch die romanische Hallenkirche in Kelemen vorgestellt, die ein erhaltenes romanisches Fenster auf der Südfassade und zwei frühgotische Fenster an der Ostmauer hat. In Jakopovec blieb im Innern der heutigen Kapelle eine spätromanische Kirche erhalten, leider ohne sichtbare Verzierungselemente (Portal, Fensterrahmen oder andere historisch-künstlerische Überreste). In Knežinec blieb lediglich ein Kopf-Relief aus der romanischen Phase erhalten, das in eine Mauer eines gotischen Bauwerks integriert war, welches wiederum trotz Um- und Ausbauten fast vollständig erhalten blieb. In Obrež und dem nahe gelegenen Črešnjev befinden sich neuere Bauten und mittelalterliche Elemente erkennt man in der städteplanerischen Organisation der Siedlung, bzw. an der Lage der sakralen Bauten.

Die Schlussfolgerung dieses Artikels ist die, dass heute noch immer zahlreiche Wissenslücken bezüglich der mittelalterlichen Kunst im kontinentalen Raum Kroatiens bestehen, und durch gemeinsame Arbeit verwandter Fachgebiete kann unsere Auffassung über das Mittelalter in diesen Gebieten bereichert und erweitert werden.